

F I L L É R T Á R

M I N D E N N E M Ű

K Ö Z H A S Z N U I S M É R E T E K ’

T E R J E S Z T É S É R E .

K I A D T A É S N Y O M T A T T A

I F J . S C H M I D A N T A L ,

K I R . K I V Á L T S . K Ö N Y V N Y O M T A T Ó .

ELSŐ ÉVI FOLYAMAT.

1079

P O Z S O N Y B A N ,

1 8 3 4 .

J E L E N T É S.

Miután az alulírt kiadó egy **FILLÉRTÁR** czimű néplevelé kiadására f. e. Januarius' 7-kén a' legfőbb engedelmet megnyerte, melly királyi kegyesség által azon szerencsés helyzetbe tétetett, hogy sors-ajándékozta álláspontjából hazája iránti hálás érzelmeit fáradhatatlan szolgálattal által bém bizonyíthassa: nem késik e' tudományos intézetnek első gyümölcseit a' tisztelt közönség elébe terjeszteni.

E' közhasznu levélnek czéljáról hadd szóljon a' *Fillértár* első számában *mindenkihez* intézett bévezetésnek kivonata: „Mérhetetlen pedig a' tudás' országa; magában foglalja az „a' múltat és jelent, mellyek a' jövődöt szülik és oktatják; eget, földet, vizet, szárazt, „a' világ' egyetemét, mellyben az ember szépet, jót, boldogságot terjesszen és arasson. „Mind erre nézve a' legérdekesbet, leghasznosbat kiszemelve, kellő 's *közönségesen* érthető „móddal előadni, 's nemesak néhány kevésnek, de a' nép' s okaságának előadni: ez czélja a' „*Fillértárnak*; melly a' legfontosabb felfedezéseket 's találmányokat, nevezetes természeti je- „leneteket, nagy történeteket, érdekes, tanuságos eseteket, híres emberek' életírásait, köz- „hasznú életszabályokat, nyomos tapasztalásokat veszi váltogatva tárgyául, 's a' hol kell, „mind ezt esinos képekkel kíséri, 's mintegy láthatólag magyarázza. Ezt a' külföldön már „szépen virágzó 's gyümölcsöző ültetvényt részszerint ott próbáját kiállott formában, részsze- „rint a' haza' sajtósihoz és kívánatához alkalmaztatva, de öregbítve 's gazdagítva magyar „munkákkal (mellyeket, reménylhetjük, majd viszont a' külföld méltóknak találand mintegy „cseréül használni), a' magyar földön is honosítani a' hazafiaknak minél közönségesb haszon- „vételére; hogy ők se legyenek a' külföld' művelődésének 's előmenetelének e' segédeszköze' „hijával — czélja és misége a' magyar *Fillértárnak*.”

Az eredetiségen kívül még más előbbségekkel is dicsekszik a' magyar *Fillértár*; mert *tartalma sokkal bővebb* mint akármelly külföldi ilyenmü leveleké, mellyek hetenként csak egy egy ív textust közölnek, hol a' nyomtatás közé iktatott fametszések az elbeszélések' nagy, néha harmad részét is elfoglalják, míg a' honi *Fillértár* minden héten egy egész nyomtatott ívet bocsájt ki, 's azon kívül egy fél ívet esinos rajzolatokkal, 's így másfél annyit mint a' külföldiek. — De ezen képek *nem fa- hanem kőmetszések* (Lythographok). Ezekben a' művész sokkal szabadabban 's ékebben viheti ki a' leírt tárgyak rajzolatját, mint fametszésben, hol mindég némü tökéletlenség uralkodik és sem világ sem arnyék, közelék vagy távulság oly pontossággal 's gyengédséggel ki nem jeleltethetnek, mint a' kőmetszésen. — Hogy végre ezen ékes rajzolatok tisztasága a' tulsó felem leendő nyomtatás által ne szenvedjen, 's az előfizető urak az év végével egy szép 's érdekes kép-gyűjteményt külön bírhas- sanak, a' kiadó, nem tekintvén a' nagyobb költségeket, a' képek tulsó felét *tisztán meghagyta*, nem ügyelvén nyereségre, hanem arra, hogy e' folyóírásnak már külső formája is gyanítas- sa tartalmát és czélját.

E' gazdag tartalmu heti-levélnék, képeivel együtt, esztendei előfizetés-ára, költéségtelen postán-küldés mellett: *hat*, félévenként pedig *három* pengő forintra határoztatott; 's így nem leend idomzatban drágább az ilyenmü külföldi leveleknél, mellyek csak egy ívet foglalván magokban, 3 és 4 forintra kerülnek. Itt még légyen szabad azt is megjegyezni, hogy ezen számos külföldi levelek' egyikének sinces kevesebb előfizetője 3—4000nél, némelyiknek közülök pedig 30—40—50 ezer, míg a' magyar Fillértár minden ezélirányossága, pontossága 's eredetisége mellett e' tárgyban igen mérsékelt calculusra szorítatik.

Az első számok megszemlélhetés végett országunk' minden póstahivatalán és könyv-árulásában találtnak, hol egyszersmind előfizetni is lehet, 's a' tisztelt Előfizetők nyugtatványt kapnak, mellyet mindég a' levelek' elhordásánál elhozni szükséges. — A' kiadás Martius 1-ső napjától kezdődven, minden héten egy másfél ivből álló szám ki fog adatni.

Kéretetnek egyúttal a' tisztelt előfizető Urak, hogy szándékjaikat minél előbb nyilatkoztatni méltóztassanak, hogy a' kiadást ahöz alkalmaztatni lehessen, minthogy az első kiadás' elfogytával a' későbben előfizetők az első számokat csak akkor nyerhetnék meg, midőn egy új kiadásra megkivántató mennyiségben megjelenendnek.

P o z s o n y b a n , Február holnapban 1834.

Schmid Antal,

kir. kiválts. könyvnyomtató.

(Ó Felsége' királyunk' 's a' nép-atya' legkegyelmesb engedelmevel.)

FILLÉRTÁR

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Hirlel. Könyvtár.
Növedéknapló

1897. é. 849. sz.

mindennemű közhasznú ismértek' terjesztésére.

1.]

Kjön minden szombaton.

[Martius 1jén, 1834.]

M i n d e n k i h e z

Ismértek 's az élet' minden körülményi közt teljesített kötelességeink' tudása egyedül oly kincsek, mellyektől a' sors semmi módon 's az életnek semmi helyzetében meg nem foszthat; ezek szolgálnak legigazibb vigasztalásul szerencsétlenségben, legszebb örömeül aggságunknak, legtisztább éldeletül fáradságos munka, 's a' nap' heve 's terhe után. Amazokat közölhetjük egymással, sajátinkká tehetjük könyvekből 's tapasztaltak' és műveltek' tanításából, korunknak előléptei mindenütt segédeszközöket ajánlván e' végre; hanem azon öntudás' megszerzésének, hogy mint ember és polgár, a' szó' legtökélyesb értelmében, kötelességét tevő valaki, mindenkinek magára kell hagyatnia. Csak a' kötelességéhez hű valóban erényes; mert a' ki, mint oly számtalanon, elfogult hiúságban akarja gyakorlani a' rényt, tiszteit pedig elmulasztgatja, azon könnyelmű atyához hasonlít, ki gyermekeit szépen öltözteti, de koplaltatja, vagy drága nyálkságokkal táplálja, de lelkeik' és szíveik' kiművelésére nem ügyel. — Kötelességeink két-felé osztályozódnak: önmagunk és mások irántiakra. — *Önnönünk'* tökéletesbítése — mi által tulajdonképen képesítjük magunkat Isten iránti legszentebb kötelességink' betöltésére — ezélja 's iránya földi lételünknek, mert *exen* örök haladásban rejtezik a' világ' titka. Mily közel kötelességünk ké vagyton tehát téve, ismérteket szerzenünk, mily közel kötelességünk ké azoknak, kik ismérteket szereztenek, ezeket társaikkal és felebarátikkal közleniök. Mert sem a' tehetség, sem a' tudás nem azért adatott nekünk, hogy ezen birtoknak enségesen csak magunk örüljünk; mindnyájan egyenlők vagyunk Isten előtt, mindnyájan vendégek az Úrnak asztalánál; egyetértőleg kell egymást szeretnünk mint testvéreknek, 's min-

denki juttasson feleslegéből másnak, az elfogadó' ereje és szükségé' mértékéhez képest.

'S ezen szent kötelesség' eleven érzete vezérlé ama' férfiakat, kik Európa' legjelesb nemzeteinél a' Fillértárt alapíták. Tudták ők, hogy hasznos ismértek' terjesztése legszebb ajándék, mellyet valaki századának tehet, és annál üdvösségesb, minél közrehatóbb. Mérhetetlen pedig a' tudás' országa. Magában foglalja az a' múltat és jelent, mellyek a' jövendőt szülük 's oktatják; eget, földet, vizet, szárazt, a' világ' egyetemét, mellyben az ember szépet, jót, boldogságot terjessen 's arasson. Mind erre nézve a' legérdekesbet, leghasznosbat kiszemelve, kellő 's *közönségesen* érthető móddal előadni, 's nemcsak néhány kevésnek, de a' nép' sokaságának előadni: ez ezélja a' Fillértárnak; melly a' legfontosabb felfedezéseket 's találmányokat, nevezetes természeti jeleneteket, nagy történeteket, érdekes, tanuságos eseteket, híres emberek' életírásait, közhasznú életszabályokat, nyomos tapasztalásokat veszi váltogatva tárgyául, 's a' hol kell, mind ezt csinos képekkel kíséri 's mintegy láthatólag magyarazza.

Ezt a' külföldön már szépen virágzó 's gyümölcsöző ültetvényt részszerint ott próbáját kiállott formában, részszerint a' haza' sajátáigilhoz és kívánatához alkalmaztatva, de öregbítve 's gazdagítva magyar munkákkal (mellyeket, reménylhetjük, majd viszont a' külföld méltóknak találand mintegy eséréül használni) a' magyar földön is honosítani a' hazafiaknak minél közönségesb haszonvételére — hogy ők se legyenek a' külföld' művelődésének 's előmenetelének e' segédeszköze' hijával — ezélja 's misége a' magyar Fillértárnak.

Ha tehát életszabály, hogy az ember másnak nem csak kárán, hanem hasznán is tanuljon; ha ezen bölcseségi lecke nem kevésbé egyesek-re, mint egész nemzetekre illik; ha a' honi közön-

ség ezt ezen tárgynál is alkalmaztathatja: a' Fillértár bátor fellépésénél reménytelve tekintet a' jövőöbe. Nem is mellőzhetjük el itt a' Jó 's Haza' minden barátival abbéli meggyőződésünk' kinyilatkoztatását: hogy *Europa' e' kedvencz heli levelének* magyarországbani sikerlete drága honunk' szellemi 's erkölcsi műveltségének a' külföld előtt hihetően egyik mértékeül szolgáland.

Mi részünkről, noha itt is igen nehéz a' kezdet, öntudásunk, mint szinte az általunk czélba vett iparkodás által erősítetvén, kötelességünket betölteni, becsületünket megőrizeni, 's minden *ülendő* kívánságot kielégíteni tudandjuk. Sőt, ha ezen valóban nem közönséges vállalat csak egyedül arra szolgálna is, hogy kedves hazánkban még jobbakra 's ezt felülmúlókra ösztönyt adjon: jó szándéku iparkodásunkért és tetemes költségünkért kármentve leszünk. Vajha egyeznék a' honi közönség' részvéte is ezen őszinte 's komoly akaratunkkal, akkor közhasznu igyekezetünknek legszebb jutalmát aratnók.

A' kiadó

a' szerkesztető 's dolgozóitárs urak helyett is.

A' buvárharang.

A' buvárharang, mellynek használata jóllehet már nem csekély divatú, de nem sokára bizonyosan még sokkal terjedtebb leend, új tálmánya az emberi iparnak. Már korábbi századokban számos próba tétetek a' viz' fenekén mulathatásra; de csak az újabb időkben leve képes a' gyakorlat használatba hozni amaz észlegi (theorai) vizsgálatokat és próbákat.

Reánk nézve ezen tárgynak igen nagy érdekűnek kell lennie jelenleg, 's azért vétetett fel ezen első lapokba is, mert csak a' buvárharang' segedelmével foghatott a' derék gróf Szécsenyi óriási munkájához, a' Duna' szikláinak Orsovánál széthányatásához. Mily nagy hasznu leend pedig ezen nagynemű vállalatnak kivitele kedves hazánkra nézvest! Ez által a' Duna egészen a' fekete tengerig gőzhajónak is hajózhatóvá tétetvén, igen könnyen történhetik, hogy az europai 's ásiái kereskedésnek

egy nagy, sőt legnagyobb része is csak a' magyar közbenlés által üzethetik; melly kedvező történet minden hazai termék' árára 's minden keresetág' jövedelmességére szükségeskép oly kívánatos befolyással leend, hogy Magyarország a' buvárharang' feltaláltatásáért, a' minden jó 's ennél fogva minden boldogító szellemi tehetség' adójának hálát fog adhatni.

A' *bordeauxi* hidépítésnél szerencsés fogannal használtatott ezen buvárharang, és most már minden franczia nagy révben van. *Cherbourgban*, líniahajók' befogadása végett a' sziklákba vágott medencék' alsó falainak vizsgálására 's elkészítésére fordítatik. Segédével majd szinte oly könnyen dolgozhatni a' viz' fenekén, mint szárazon a' szabad ég alatt; sziklák üregítetnek ki, földalatti sánczok vetetnek fel, a' legnehezebb szirtbogok szedetnek el, faragtatnak ki 's falaztatnak be.

Nem régiben az angol *Thetis* nevű fregát-hajó, több millio piaster lévén rajta, a' braziliai partszirtokhoz csapatott egy vihar által, 's öszszetört. Töredékei, a' szélvész alatt elúzatván, szórátván és szirtdarabokkal fövénybe sodortatván, több mint 30 lábnyi mélységbe temetettek. Társaság állott öszve, 's ennek a' buvárharanggal sikerült az elveszett kincsnek nagy részét felhozni az öszvezavart halomból. Pontosan közöljük itt azon buvárharang' leírását, mellyet *Spalding* angol tökélyesített.

Mindennapi tapasztalás, mellyet akárki tehet, tüstént átlátatja azon elvet, melly szerint a' buvárharang készült. Vegyen elő az olvasó egy belőlről száraz poharat, mártsa azt függőleg vízbe 's huzza ki ismét, úgy, hogy a' mennyire lehetséges, sem egyik sem másik oldalra ne hajtsa. Ekkor látni fogja, hogy a' beloldalak a' pohár' széleitől csak bizonyos távolságig nedvesültek meg, 's nem terjedt-el a' viz egész pohárban; egy fenekére tett légy minden veszély nélkül meritethetett volna le. Gondolattassék most a' pohár nagyobnak, a' légy' helyére pedig egy ember: 's meg van a' buvárharang magyarázva. A' levegő, melly annál kisebb helyre szorúl, minél lejjebb megy az ember a' haranggal, végre oly nagy mértékére jön a' rugósságnak (elasticitásnak), hogy a' vizet tovább nem engedi behatni. Azonban igaz, hogy ezen megsűrűdött levegő igen kellemetlen ér-

zést okoz annak, ki az ily tenger alatti sétához még nem szokott, és fülzúgást támaszt, de csak hamar megszokhatni azt; vannak dolgosok, kik több óráig képesek mulatni igen mélyen is. Szerencsétlenség oly ritkán történik, hogy száma a' szokott határokat, mellyek közé akármely más emberi élet is szorítatott, nem haladja túl. Azért egy újságkiváncsit sem ijeszthet vissza a' félés.

Képünk az Angolországban divatozó buvárharangot mutatja. *ABCD* maga a' harang, melly *aa* négy kötelen függ, azok pedig az *E* főhajókötél horgában egyesülnek; *bb* a' két nehezék, melly arra való, hogy a' harang' *CD* nyílását a' viz' felséjével egyfektet tartsa. Hogy pedig az alkattyu lemenjen a' vízbe, egy más nehezék is van, az *F*, melly egy csiga által tetszés szerint fel- és letekertethetik, 's többféle célra szükséges. Ha a' harang' valamelyik oldala leeresztetés közben feltartóztatnék egy vagy más akadály miatt, úgy hogy az egész készüllet felfordulna, az *F* nehezék tüstént a' viz' fenekére ülednék. A' készüllet, melly ujoilag könnyebb lenne, mint a' maga helyéből elnyomott víztömeg, felemelkednék, 's erős álláshelyét viszont elfoglalná. Innen könnyű átlátni, hogy ez a' nehezék mintegy horgony, melly a' harangot kívánt magasságban tartja. Felül két ablak van a' harangba csinálva, igen vastag, laposgömbölyű, leneseüvegnek nevezett üveggel zárva. *G* és *H*, két légtartó, mellynek mindenike valami 150 litre (valamivel több egy magyar iczénél) levegőt tart magában. Az *I* csap, és a' *cc* öszveköttö csövek által kénye szerint kieresztheti az ember a' megpárolt és romlott levegőt, tisztával és frissel pótolván; és ki-kiürülvén egyik tartó, az egész rendszert gyámolító hajónak hír adatik bizonyos számu kalapácsütéssel az oldalokra.

Egy, Spalding urnak köszönhető, igen elemés tökéletesbités megengedi a' buvárnak, hogy a' harangot vízfelületig kényeként maga emelje, vagy alatt a' mélyben valahol megerősítse.

Egy más, az elsőnél kisebb harang, van felül ehez csatolva. A' két *d* és *e* csapnál fogva tetszőleg kiereszthetik a' dolgosok felsőbbikből a' levegőt, 's az alsóbbikból ebbe bocsáthatják. Mikor az ember víz alatt van, a' *b* csap nyitva

áll. A' felső rész telve vízzel, 's ezen állapotban egész készüllet az *F* nehezék nélkül könnyebb, mint ugyan ennyi víztömeg, ezen nehezéknek hozzátételével pedig nyomatosabbá válik. Ha az ember fel akar emelkedni, az *e* csapot forgatja. A' nagy harang' levegője, melly a' légtartóból rögtön kipótoltatik, a' kicsinybe nyomul, kihajtja a' vizet 's az egész készítmény, egyetemben az *F* teherrel, könnyebb lesz, mint hasonló mennyiségű víztömeg, 's elkezd felfelé emelkedni.

Kitetszik ezekből, hogy ez a' rendszer teljesen megegyez a' levegőhajói lebocsátkozó ernyővel. Mindazáltal vigyázni kell és csak lassan eresztetni a' felső harangba a' levegőt; különben oly sebességgel szállna fel az ember, hogy a' munkások elütetnének üléseikről.

Nem hallgathatjuk el annak megemlítését, hogy közhir szerint, a' buvárharang hazánkban is igen nevezetes eredeti jobbitást nyere az újabb korban. Ez a' jobbitás, mint mondatik, abból áll, hogy mesterségesen font hárskötelen, melly belől, mint valamely cső, üres, és egyik végével a' harangba nyulik, másikkal pedig a' víz alól ki 's egészen partig ér, vezetetik levegő a' harang alatt lemerült buvárhoz. Ez a' találmány sokkal jelesebb volna a' levegőtartónál, mivel folyvást közösülésben lévén tiszta küllevegővel a' buvár, akármédig mulathat víz alatt. Reményljük, hogy ezen honi találmányról bővebb tudósítást kapunk és világosabban értekezhetendünk róla.

Hogy tehát olvasóinknak ezen találmány' hasznos létéről világos megfogása legyen, szólnunk még

A' vizalatti sziklák' széthányatásának módjáról.

Ahoz egy buvárharangban lebocsátkozott három személy kívántatik, 's ezeknek egyike szüntelen a' furót forgatja, míg másik ketteje egymást váltva, keskeny hasadékokat vagdal kalapácsal. Elegendő mélységre furatván a' szétvetésre szánt ereszt, egy puskaporral töltött, lábnyi hosszúságú, 's valami két hüvelyk átmérőjű czinfojtás dugatik belé, a' felesleges üreg pedig homokkal betömetik; a' fojtás végére

egy ércz srófos czin-sip vagy cső tétetik. Ezután felfelé emelkedik halkán a' buvárharang, 's egyik srófos cső a' másikra tétetgetik, míg nem végre mintegy 2 lábbal felül nyulnak a' vizen e' csövek. A' gyújtásra és sziklavetetésre rendelt ember közel a' csöhöz, mellyhez egy kötél kötett, ezt kezében tartva egy ladikban van. A' ladikban tűzmedence áll versen izzó vasdarabkákkal. Egy ilyen darab vasat a' csöbe vet a' ladikbeli ember, melly által a' puskapor meggyújtatik 's a' szikla széljelrugatik. A' feltett csöveknek egy keves része közel a' töltéshez elromlik, de a' többi nagyobb része további széthányásra szolgál. A' ladikbeli gyújtó ember nem rázkodtatik meg, hanem a' szétvágás' következtében csak erős buzgást veszzen észre a' vízben; de a' parton, vagy a' szertelövetett sziklával közösülésben álló kövön lévők igen erős megrázást éreznek.

Hogy a' szétvetető ne kockáztassa magát, azon helyen, a' hol vetetni fog, legalább is 8—10 lábnyi víz kívántatik.

Rosé tökéletesített ekéje.

Minél inkább kipallérozódik az emberi nemzet, annál inkább tökéletesülnek azon eszközei is, mellyeket munkálatjában használ. Műveletlen népeknek durva szerszámai vagynak dolgaik' véghez vitelére, 's mily nagy előlépéseket kellett a' nemzeteknek előbb tenniök kiművelődésükben, mielőtt a' tökéletesített ekével cserélték fel a' fatuskót vagy durván faragott fahorgot, mellyel az amerikai lakosok alig karczolják fel a' földet. A' földművelés csaknem egyenlőn halad-elő a' nemzetek' kiművelődésével; mindazáltal csudálni kell, hogy még nagy műveltségű népek sem fordítják haszonra mind azon nyereségeket, mellyeket tökéletesített szerszámok nyújtanak.

Az itt lerajzolt ekét Rosé nevű francia találta fel.

Ez üntött vashól van, és csak három részből áll: ekevashól, kormánydeszkból vagy ekefűlből, és ekerudból, mellyek a' műalkat'

bizonyos elvei szerint szerkeztettek össze. Mind eketaligával mind a' nélkül használtathatik. Ha kerekéken nyugszik, egy pálczácskával határoztatik meg, mily mélyen akar az ember szántani, melly pálczácskán az ekerud nyugszik, 's egy függőleges irányu srófon felemeltethetik 's leeresztethetik. Ha ellenben eketaliga nélkül használtatik, a' barázda' kívánt mélységét úgy érhetni el, hogy egy, az ekerud' első végére alkalmazott sróf forgattatik, melly alól horgokban végződő léczet emel fel és ereszt le, horgára a' befogás' kötele lévén akasztva.

Ez az eke Franciaországban már nyolcz ízben nyert jutalmat, mindannyiszor próba tétetvén vele, 's több földművelő bevette már gazdaságába.

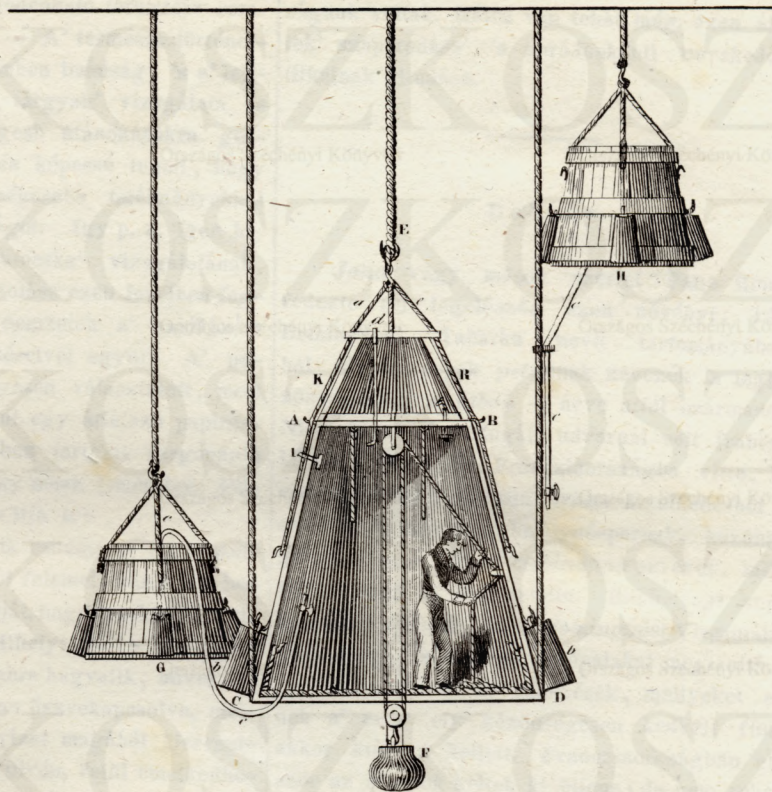
Ennél még nagyobb érdekűnek látszik a' gyakorlati (practikai) gazdaságra nézve, a' hasonlólag egy francia *Grangé*-től nem régiben feltaláltatott, ugy nevezett *vezető nélkül ellehető eke*, 's egyik legközelebbi levelinkben annak leírását és rajzolását fogjuk közleni. Ezen eke mint mondatik, a' legközelebbi múlt évben Ausztriában is több mint 40 uradalomban bévetett már — de megjegyzetesh a' mellett: hogy feltalálója egy ifju ember a' legalsóbb paraszti rendből — ki iskolai ismértek nélkül, egyedül vizsgálódási szellem, ép itélet és fáradhatatlan szorgalom által tökélesbíté a' legközhasznubb eszközt a' földön, 's az által talán mint az emberiség' jeltévője halhatatlanítá nevé! — Mily ösztönző példa ez minden dolgozó emberre nézve az alsóbb rendből, kik fájdalom kényelmesen, gondatlanul 's műszerileg végzik napi munkájikat, és az ünnepeket, a' helyett hogy magok' kiművelésére fordítnák, csak a' korcsmákon töltik el. Hathatós akarat, állhatatos szorgalom és figyelmes gondolkodás által minden ember, még a' legalsóbb rendbeli is, előmozdíthatja maga és mások' boldogságát!

Papir-hajós

(*nautilus argo* vagy *papyraceus*.)

Semmi sem világosítja inkább az ember' értelmét, mint a' természet' csudáinak látása,

FILLÉRTÁRI.

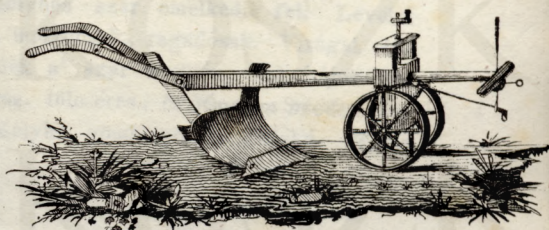
Büvár. harangó.

Dohány.

A' papir hajós.

Rosé tökéletesített. ekeje .

mellyekben a' világ' mindenható teremtője semiből, dicsőíté magát. — A' természettörténetnek tanulása ily szellemben imádság, 's a' legnevezetesebb természeti tárgyak' vizsgálata és szemlélete legmesterségeseb utánozásokra gerjesztheti az embert, és képessé teheti, hogy a' legnagyobb és felségesebb találmányokkal ajándékozza meg a' világot. Igy p. o. igen hihető, hogy ezen állatoeska' vizsgálatának, mellynek leírása 's rajzolása ezen levélben foglaltatik, köszönhetik a' nemzetek a' hajókázást kimeríthetetlen következeivel együtt. A' papir-hajós' neve igen helyesen választott, mert teknője oly vékony mint egy átlátszó papiroslevél. A' hajósok' neméhez tartozik (argonauta argo) mellynek csak négy neme isméretes. Plinius ezen állatot e'képen írja le:

A' papir-hajós egyik csudája a' természetnek. A' tenger' fenekéről felemelkedik, oly helyzetben tartván csigaháját, hogy feneke alól, nyílása pedig felül legyen. Mihelyt eléri a' vízfelületét, bárkája azonnal a' habra hagyatik, mivel oly eszközök' organumival van öszvekapcsolva, mellyekkel a' beszivárgott vizet magából kieresztheti 's ez által megkönnyülvén, felül emelkedhetik a' vizen; ekkor a' lány féreg két izmos kart nyújt ki csigájából, mellyeket árboczmódra egyesít fel; ezen karnak mindenike igen finom hártáival van bevonva, és kifesztítő készülettel; ezek a' vitorlák. De ha a' szél nem kedvező, evezőkre van szüksége; a' hajós bárkájának mind két oldalán bir ilyenekkel: ezek hajlékonyabb, hosszabb tagok; és minden oldalra hajolhatók és mozoghatók, végök pedig szüntelen a' vízbe nyulik. Igy a' hajózás elkezdethetik, 's a' ladik' kormányosa használja ügyességét. Ha valami veszély fenyegeti, azonnal összehuzza egész hajói készületét, 's a' hab alá tűnik.

Bizonyos franciaia természetvizsgálónak alkalma vala egy a' földközi tengeren tett utazás alatt, több száz papirhajósokat szemlélnie, mellyek hajója körül ögyeletek, de egyet sem foghatott, oly figyelmezők minden körülök történnőre 's oly gyors elsikamlók a' fogni akaró kéz elől. Ezen állat természeti története mindazáltal még nem eléggé isméretes; mindig csak akkor vizsgáltatott, mikor tökéletesen kifejtődött, és minden tehetségit képes vala használni. A' leírott egyes darabok csaknem mind egyenlő nagy-

ságnak voltak. Hátra van tehát még ezen állatok' szaporodása' 's apródonkénti nevedése' titkainak kitudása.

D o h á n y.

Jana vagy mások szerint *Pane Román* fedezte fel legelőször ezen növényt, 1496 Domingónak *Tabarka* nevű tartományában, hol a' vad népek *petunnak* nevezék 's legközönségesebb — *tabak* — neve attól származott. *Nicot János* a' portugáli udvarnál volt franciaia követ 1560 táján Franciaországba vitte, hol eleinte *Medicis Katalin* iránti hízkelkedésből a' tobákot az udvarnál királyné-pornak, közönségesen pedig ő róla *Nicotiánának* nevezék, melly nevét maig is megtartotta. *Raphelengi* angol mondatik elsőnek, ki a' *dohányzást* *Virginiában* megtanulta, 's arra az európaiakat megtanítá.

Nevezetesek az üldözések, mellyeket ennek a' most oly közönségesen kedvelt fűnek akkor kiállani kellett. Franciaországban először az orvosok keltek ki ellene, de nem sokára magokat is annyira elragadta a' közdivat, hogy kezökben burnótszelenczét tartva, mondogaták kárhóztató itéleteiket, 's azért hallgatóik előtt csak nevetségessékké tették magokat. Még a' kormányok is egész hatalommal igyekeztek ezen növény' használatát elnyomni — némelly tartományokban még halálos büntetés is vetetett rá; de mind ezen üldözéseket meg tudta győzni a' dohány' vonzó ereje, 's magokat üldözőit is meghódítá, míg, mint korunkban az eset, európai szükségé lön.

A' nálunk honosított dohány hat lábnyi magasságra nőhet még kövér földben. *Fris trágya* után nem a' legjobb dohány terem, de igen a' kissé rothadt tarha, vagy érczes trágya után, mellyben méz és savar van. A' levelek felül sötétebb zöldek, mint fonák lapjokon.

A' közönséges dohánynak erős, ágas, bojtos gyökeréből egyenes, gömbölyű, izmos, bőtykös és molyhos szár emelkedik fel. Levelei ép élűek, molyhosak, ragadósak. Virágai elágazó fürtűek a' szár' hegyén, bokrétájok halvány piros, töleséres, öt ráneczba szedett karimájú. Kelyhe gömbölyű szép alakú. Tokja

két rekeszű, két kopácsu, felülnyiló és számos apró olajos maggal tele. Ettől a' kapadobány kisebb növésevel, ránczos szárával, hamvas színével, kapaalakú nyeles leveleivel és sárgás zöld tompa bokrétájával különbözik.

Egészséges növényen az alsó levelek 20 hüvelyk hosszúak 's 5 hüvelyk szélesek; a' száron feljebb feljebb mind inkább kisebbek. A' virág majd halavány, majd rózsapiros, és a' kehely szép formájú.

Soha se ültetessék a' dohány salétromos földbe, hanem homokosba, úgy kocsa finomabb 's íze nem oly csipős. Legjobb trágyája erdei levelek és rothadó fatövek. Minden európai dohány javul vénülésével, mint minden amerikai. Az orinokkó szigetiek módja igen ajálatos, melly szerint a' dohánynövényt kiássák és száradás végett kötelekre aggatják, felfelé állítván tövével. A' legkövérebb levelek legjobbak pipa dohánynak. A' dohány gondos irtást kíván 's a' melléksarjak' szorgalmas leszedését. Ha bogarak mutatkoznak rajta, a' Marylandi pulykát hajtja dohány földére. A' levelek barnultsága és ragadóssága érettség' jele. Amerikában oly vidékeken is tenyészik a' dohány, hol az emberre nézve egészségtelen fojtó levegő uralkodik, de ez valóban nem is a' nemes fajok közé tartozik, s a' Kubanok, kik azt mint a' Marylandok, igen nagy gonddal művelik, oly földet soha sem választanak neki, hanem friss erdő földet termékeny, rothadt fából került sok növény földdel vegyülve, mellynek termősege a' hely' színén elégetett fatövek által még neveltetik.

A' dohánynal minden egyvelítés nélküli bánás' szabályai ismeretesek; rossz leveleknek jókkal egyelítése bár soha se történnék, árt is az árának.

A' Hottentották a' Jóremény' fokán dohány füstöt fújnak a' berzenkedő kigyó ellen. Annak ezen állat érzőereivel elienkezésben kell lennie, mert a' kigyó tüstént elveszti megtámadó kedvét, nem kuncsorog tovább, hanem egy ideig bódulva fekszik.

Jóllehet némelly fajtáit a' magyar dohánynak barnák, feketék és igen kövérek, még is nagy mennyiségűek és finom neműek; így p. o. a' vitnyédi, véghi, kóspallagi, esetneki, döbri, rátkai, rihai, pécsi, palánki, pataki, jánosházi, nevet szereztek a' világkereskedésben,

ugy, hogy tőlünk évenként 2 — 3 millio ezüst forintnyi különböző nemű dohány vitetik ki, 's hihetőleg még nevedkedhetnék ezen somma, ha több vármegyék bánás módjokat állhatatosan folytatnák, a' földjökbe leginkább illő finom neműt lassanként magoknál is közönséges ültetésüvé tennék.

V e r á n c z.

Nincs a' jelenkorra nézve oktatóbb, nincs, mi a' kortársak' jobb részét emberi tökélyre magas törekvésében inkább erősítené, mint a' hajdan' azon férfainak hív rajzolata, kiknek erkölcsi fényök legtávolabb jövődöbe is átvilágítva, a' magyar nemzeti characteret dicsőítendi. „A' világtörténet világ' ítélete“ — ezt akár a' jónak serkentése — akár a' gonosznak elrettentéseül nem ismételtetni eléggé! Lapjainknak czélja természetesen egyedül kivonatonként enged életirásokat közölni, több olvasónak kedyerjesztéseül, hogy ismérteit e' tárgyban honi évkönyveinkből terjessze; mihez képest a' következőkben csupán fő szakait emeljük ki Veráncz (némellyek szerint Vrancsics, vagy Vránczy) Antal' esztergomi érsek', primás', ország' kancellárja 's magyar királyi helytartó' életének.

Született ő 1504-dik esztendőben Dalmatiának Sebenicó' helyén, hol atyja mint derék hadfi lakott. Nemzetsége sajátkép boszonyi eredetű, 's elei mindenkor, de különösen Nagy Lajos talatt hősileg tüntek ki. Beriszló Péter és Statilius János hires püspökök' udvarán nevedvén fel — kik közel rokonl valának — az utóbb nevezettől Paduába küldetett, hol iskoláit dicséretesen végzé. Mindjárt elején kitűne Veránczunk alapos tudományával 's rendkívüli okosságával, annyira, hogy kortársainak figyelmét csak hamar és nagy mértékben magára vonván, már ifjabb korában biztanak rá országos foglalatosságokat, mellyek különben csak állapodott korú férfiakra szoktak bizatni. A' szerencsétlen mohácsi ütközet után Statilius Erdélybe híván őt, Zápolyának mutatá be, ki benne csak hamar jeles embert, sok oldalú tudóst, nagy országfit (Staatsmann), hatalmas szónokot, sőt merész katonát is (példa az 1530. esztendő

WERÁNZ ANTAL

MAGYAR ORSZÁGI PRIMÁS, ESZTERGOMI ÉRSEK,
M. ORSZÁG' CANCELLARIUSA ÉS KIR. HELLY TARTÓJA.

Szül: 1504^k Mht. Eperjesen Jul: 21^k 1573.

Buda mellett) kezdte tisztelni. Ekkor udvari titkonnak lön, 's bár még áldozó papnak fel sem volt szentelve, az ó-budai prépostság' birtokába tétetett. Nem sokára a' legfontosb' diplomatiái követségekkel Velenczébe, Rómába, Varsóba, Párisba, Londonba, Bécsbe 's a' t. küldetett. Angliába utazta előtt (1535. esztendőben) végrendelkezésébe e' szavakat írta, mellyek characterének mindannyi vonási: „Ha meghalok — ugymond — nem akarok pompásan eltemettetni. Csak a' szegények' kórháza segítssék hagyandó vagyonomból; megelégszem, ha az Úrban halok-meg.“ Ezen utazási közt jöve korszakának leghiresb' embereivel öszveköttetésbe 's barátságba, kik közül többekkel, bár mellyik keresztény valláshoz tartoztanak is (mert „hadd hallgassunk minden ágazatbeli kétség felett, 's folyamodjunk inkább a' végtelen Jósághez, hogy szándékát és szellemét öntse belénk, 's az ő megismerésére 's szeretetére hévitsen“ így írt egyikehez) élte' fogytáig levelezésben állott, a' nélkül, hogy maga tisztjének díszéből, mellyeket a' catholica hierarchiában viselt, valamit engedett volna. Midőn Zápolya János' halála után az időviszonyok' hatalma a' legmélyebb belátású Nagyokat oda birta, hogy Ferdinánd erős és védő királyi pálczája alá hajoljanak, mély gondolkozású Veranczunk is egyike vala azok közül, kik a' hon' javát csak e' hódolatban ismérték. Ferdinánd e' rendkívüli férfinak egész nagyságát tudta méltányolni, ki már 1553-ban a' pécsi püspökségre emelé. Ez időtől kezdte sajátkép a' király és hon' iránt igazán nemzeti- 's világtörténetileg hatni, megérdemelvén, hogy a' hálás történetírás sokat foglalatoskodjék vele; mert diplomatiái befolyása akkor Magyarországra 's innen közvetve Európára nézve is számos történetet teremté.

(Folytatása következik.)

V a m p í r.

A' keresztény hit, 's ép ember- és legjobb őrszök a' vétkes babona ellen.

Elmellőzzük itt azt, hogy *Vampir* nevezet alatt (*vespertilio vampirus*) a' természethistoriá-

ban számos tropicus - tartománybeli, kivált brazíliai nagy szárnyasegér — denevér — értetik, melly az embert 's állatot, ha álmokban lepi meg, vérszopásával veszélyesen szokta fenyegetni; mert ezen vampirok legalább még eddig a' színészetbe 's románliteratúrába bé nem hozattak, sőt Európában is egészen ismeretlen teremtmények. Másként áll előadandó vampirunkkal a' dolog. Ez a' képzelet' szüleménye, még pedig egyik legremületesbike mind azoknak, mellyeket valaha szült. Származása megfoghatatlan lenne, ha az emberben a' csudálatos és természet feletti iránt különös vonzása gyakorta minden észet el nem gyengítene, és ezt nem kinszerítené, hogy a' legbutább esztelenségnek bókoljon. Meszse terjedve uralkodott, mint látszik, sőt sok helyen ma is uralkodik az a' vélemény, hogy a' halott bizonyos körülményekben *nincsen meghalva*, hanem még bizonyos *élet van benne*; de ezen élet más *élőkre remületes behatást mutat*. Különböző vidékeken e' képzelet különbözőleg alakult, a' nélkül, hogy a' földolokban változást szenvedett volna. Keleten régidőtül fogva uralkodott azon vélemény, hogy a' halott *kijöhet sírjából*, kinzani, sértegetni 's halálosan megharapni azokat, kiket élteben szeretett. Ha az így megsértettek meghalnak, állítá a' tévelygés, hasonló vampirokká, *vroucolacha-*, *vardoulacha-*, *goul-*, *broncolachavá* lesznek; mert mind ezen különböző nevek feltaláltatók a' keleti vidékeken (maga a' vampir szó szerbusz eredetűnek mondatik). *Tournefort* utazási leírásában több példát hoz-fel reá, magát tanúnak adván ki. Görögországban is, azon időben, mikor a' görög egyház a' diáktól különvált, uralkodott e' balhiedelem a' dőre csoportnál „mintha az egyházból kirekesztettek vampirokká lettek volna.“ Görögországból átterjedt hazánkba, Lengyelországba, szóval egész nyugotra. Különösen 1732-ben egész Európa fellármáztatott egy hazánkból kelt hírrel. Azt regélték t. i. hogy egy honunkbeli hajdut — Arnold Pált — megharapott a' vampir; meghalt, 's néhány hét mulva mindenütt panasz hallatszott, hogy kísér, 's barátjait és rokonit sanyargatja. Már négy halt ki miatta. Kiásatott a' holttest, állítólag egészen épen találtatván, szívébe karó ütett; erre nagyon sikoltott; feje elvágatott, és teste elégettetvén, hamva sírjára hintetett. Ugyan ez történt azoknak te-

temikkel is, kik állítólag harapásától haltanak meg. Németországban azalatt már előbb divatozott hasonló babona. Névszerint Szászországban nyilvános nyomai vagynak e' néphiedelemnek, hol azt tevék föl: mintha a' halott esemeseagne, a' halotti lepedőt 's inget szopogatná, 's ezen szopogatas legközelebbi 's legkedvesebb rokonainak halálát következtetné, kiket maga után viszen; mi végre ezen esemesege's és szopogatas' meggátlásaul gyakran előkészületek is tétettek. A' halottnak ugyan is álla alá gyepdarab helyeztetett, hogy így a' nyelvnek, ajaknak a' melyhez 's egyébhez érhetése lehetetlenné váljék; vagy álkapczája kötött fel erősen kendővel. Hogy pedig a' keleti vampyrismus' ideája feküdt ez alatt, világosan kiséül egy rendeletből, melly már a' 16. és 17. században *Freibergben* adatott ki, hol a' döghalál nagy pusztitást okozván, ha egy csaladból *többen* haltak ki hamar egymás után, ezt nem a' *pestisnek*, hanem a' legközelebb megholt *szopásának* tulajdonították, és valamint fentebb a' mi hajdunknak karó szúratott szívébe 's feje elvágatott, épen az történt *Freibergben*, mint e' város' kronikája említi. Alig hihető, hogy e' babona — némellyek' állítása szerint — 30, 40 év előtt *Lipcsén* is uralkodott légyen. Görögországban még is hitelesek ily mesék; ott ismérte meg Lord *Byron* közelebről e' babonát, képzete, melly a' réműletesre, borzasztóra hajló vaia, mohón felfogá a' tárgyat, 's azon alapítá *Vampír* czimű elbeszélését.

Nálunk, Istennek hála! ily esztelenség már legalsóbb rendűek között sem talál hitelt; 's minél inkább fogja minden jó gondolkozásu, ki alsóbb néposztályinkra befolyással bir, bölcs és boldogító kormányunk' abbeli szándekát elősegíteni, hogy az igaz vallásosság, és valódi felvilágosodás közönségessé terjedjen, annál inkább fog minden egyéb nemű balhiedelem is enyészni.

N a p l ó.

Martius' 1ső napján 1792. Boldog emlékü II-dik Leopold király megholt; miután rövid de bölcs kormánya alatt honunknak legdrágább kincseit visszaajándékozta.

- 2-kán 1312. A' Templárok' szerzetes katona-rendje eltörültetik.
- 3-kán 1620. II. Ferdinand király' szövetekezetti, a' Szász választó fejedelem, Bajor herczeg, 's Hessen-Darmstadti landgróf Magyarország' rendeihez írnak — de siker nélkül — 's intik: hogy tanácskozásiban egyedül királyuk' igazságos ügyét 's hazájok' javát viselvén szemek előtt, minden pártoskodásról és lázzadó csehekkeli szövetekezésről mondjanak le.
- 4-kén 1496. 1-ső Maximilián esászár minden austriai tartományt kormánya alá egyesít.
- 5-kén 1326. születék Magyarország' nagy királya 1-ső Lajos, a' közép századoknak legnagyobb hadivezérei 's statusemberei egyike, korának legnagyobb fejedelme. Negyven évi uralkodása alatt Európának majd negyed részét magáévá tette, 's hazánkat boldogítván, a' magyar nevet dicsőítette.
- 6-kán 1583. Batory István lengyel király unoka öccsének Batory Zsigmondnak, mint az erdélyi vajdaság' örökösének Kormányhelyettesivé (Reichsverweser) Kendy Sándort, Zombory Lászlót 's Kovaacsóczy Farkast nevezi ki.
- 7-kén 1820. VII. Ferdinand Spanyol király az 1812-diki alkotmányra esküszik.

POZSONYBAN,

ifj. Schmid Antal' betűjivel és költségen.